Gintautas Zabiela, Justinas Račas,
John Seligman, Zenonas Baubonis

Vilniaus Didžiosios sinagogos vietos tyrimai

Vilniuje, sklype Vokiečių g. 13A 2019 m. buvo tęsiami Didžiosios sinagogos statinių liekanų (UK 41887) detalieji tyrimai, vykdyti moksliniais tikslais, Geros valios fondo ir archeologinių tyrimų grupės narių lėšomis. 2019 m. tirtas 167,5 m^2 plotas.

Didžiosios sinagogos kompleksą 2011 m. pradėjo tirti archeologai Z. Baubonis ir M. Mačiulis (*ATL 2011 metais*, 2012, p. 295–302), 2015 m. komplekso teritorijoje bei aplinkoje geofizinius tyrimus atliko archeologų M. Daubaro, J. Seligmano ir Z. Baubonio vadovaujama komanda (*ATL 2015 metais*, 2016, p. 564), kuri nustatė ateities tyrimų perspektyviausias vietas. 2016 m. tikslinti ankstesnių metų geofizinių tyrimų metu surinkti duomenys, aptikti pirčių pastato pamatai (*ATL 2016 metais*, 2017, p. 217–220). 2017 m. tyrimus pratęsė ta pati tyrėjų grupė, toliau tyrusi pirčių pastato struktūrą. Jie aptiko dviejų ritualinių vonių – mikvių liekanų (*ATL 2017 metais*, 2018, p. 256–258). 2018 m. ištirtas 187,75 m^2 plotas (5 perkasos), siekiant nustatyti anksčiau šioje vietoje stovėjusių pastatų dydžius, aptikti jų išorines sienas ir struktūras (*ATL 2018 metais*, 2018, p. 272–276).

Perkasa 1 (numeris 2011 m. perkasos, nes dalis jos persidengė) tirta siekiant aptikti sinagogos PV priestato įėjimą ir galbūt rasti buvusį gatvės lygį. Perkasoje aptiktas sinagogos PV priestato pamatas su 1,75 m pločio šviesliangio dalimi. Mūras tęsiasi į abi puses už perkasos ribų ŠV–PR kryptimis. Priestato vidinės dalies grindų fragmentas mūrytas iš cemento, išlikęs labai prastai. Išorinėje sinagogos dalyje aptikti 1,4x1 m ir 1x0,8 m dydžio kolonų pagrindai (1 pav.). Iš brėžinių ir šaltinių žinoma, kad PR priestatas buvo dviejų aukštų. Matyt, pradiniu etapu jis buvo vieno aukšto ir vėliau pristatinėjant antrą aukštą priestato sienos buvo sustip-

1 pav. Perkasoje 1 aptiktos sinagogos priestato sienos ir dviejų kolonų pagrindai. J. Račo nuotr.

Fig. 1. The synagogue's vestibule walls and two column bases discovered in trench 1

2 pav. Perkasoje 2 aptiktos bimos betoninės mozaikos grindų paviršius. J. Račo nuotr.

Fig. 2. The bimah floor discovered in trench 2

3 pav. Perkasoje 2 aptiktos memorialinės plokštės vaizdas. J. Račo nuotr.

Fig. 3. The memorial plaque discovered in trench 2

rintos kolonomis. Gatvės ar kitų dangų lygio liekanų neaptikta.

Perkasa 2 (numeris 2011 m. perkasos, nes dalis jos persidengė) tirta ieškant bimos liekanų, esančių išorinėje darželio pusėje. Tiriant griuvenų sluoksnius 1,7 m gylyje atsidengė bimos pagrindas, ant kurio aptikti bimos 4 kolonų pagrindai, taip pat išsikišusios priekinės dalies tvorelės liekanos. Bimos grindys dengtos mozaikinio betono danga (2 pav.). Bimos šonuose aptiktos dviejų didžiųjų kolonų pagrindų liekanos. R pusėje esanti kolona gerokai apgadinta tiesiant šiluminę trasą. Geriau išlikusi V kolonos apatinė dalis. Kolona 1,5 m skersmens. Bimos paviršiuje aptikta akmeninės plokštės su hebrajiškais užrašais detalių (3 pav.). Surinkus visą plokštę pavyko perskaityti užrašą. Užraše pasakojama istorija apie rabiną, kuris 1782 m. iškeliavo į Šventąją žemę, ten lankėsi Tiberio ir Jeruzalės miestuose, o 1796 m. mirė Jeruzalėje. Tais pačiais metais du jo sūnūs rabinai padovanojo šią plokštę Vilniaus Didžiajai sinagogai kaip tėvo atminimą. Plokštė 1,4x1,2 m dydžio. Tikėtina, kad raidės buvo paauksuotos, nes ant dalies jų išlikę geltonos spalvos liekanų.

Ieškant bimos priekinės dalies gilintasi siaurame plote. Pastebėjus, kad pačioje centrinėje bimos sienos dalyje yra ertmė, ji praplėsta, siekiant išsiaiškinti šios vietos paskirtį bei pasiekti sinagogos grindis. 2,6 m gylyje praplėtime buvo pasiektos taip pat mozaikinio betono grindys. Paaiškėjo, kad centrinėje priekinėje bimos dalyje esanti ertmė yra įėjimas į rūsį, esantį po bima. Dalis rūsio buvo užversta griuvenomis. Griuvenų sluoksnyje aptikta su bima susijusių architektūrinių detalių, keramikos ir nemažai XVIII a. viduriu – XIX a. I puse datuojamų monetų. Rūsys buvo visiškai išvalytas, jo dugną sudarė žvyro ir 10–20 cm dydžio akmenų sluoksnis, ant kurio užpiltas kalkių skiedinio sluoksnis. Rūsys 2,3 m aukščio, 3,5x3 m dydžio.

Perkasa 8. 2019 m. praplėsta 2018 m. tirta perkasa, siekiant išsiaiškinti, kaip išlikęs sinagogos V kampo mūras. Perkasoje aptikti stipriai apardyti sinagogos pastato ŠV sienos fragmentai, ir galima tik numanyti, kur yra vidinio sinagogos kampo vieta. Taip pat aptiktas ŠV–PR

4 pav. Perkasoje 13 aptikti įėjimo į sinagogą laiptai. J. Račo nuotr.

Fig. 4. The synagogue's entrance stairs discovered in trench 13

kryptimi besitęsiantis 2018 m. aptiktos laiptinės įėjimo sienos fragmentas, kuris ties perkasos riba sukasi ŠR–PV kryptimi. Tarp griuvenų rastas knygos hebrajiškais užrašais fragmentas.

Perkasa 13 tirta tikintis rasti įėjimą arba įgriuvusią vietą į vieną iš 2017–2018 m. aptiktų rūsių bei rasti dar vieno įėjimo į sinagogą vietą, taip pat fiksuoti praėjimo tarp sinagogos ir pirčių vietą. Perkasos PR dalyje aptikta 1,8 m ilgio įėjimo į sinagogą vieta. Fiksuotas sinagogos ŠV sienos plotis siekia 1,4 m. Laiptinės dalyje aptiktos 3 pakopos ir greičiausiai buvusių sinagogos durų staktos liekanos (4 pav.). Į ŠV nuo įėjimo rasta buvusio praėjimo tarp sinagogos ir pirčių komplekso liekanų. Praėjimo anga identiška surastai 2018 m., sudaryta iš apie 10 cm storio cemento sluoksnio ir paviršiuje nubraižytos plytelių su duobutėmis imitacijos.

Taip pat aptikta išorinė pirčių komplekso P siena, besitęsianti ŠV–PR kryptimi. Mūro storis siekia apie 1 m. Toliau į Š aptiktas griuvenų sluoksnis ir ankstesniais metais rasto rūsio skliauto dalis. Griuvenų sluoksnyje išryškėjo, kad skliautas įgriuvęs. Griuvenos kastos tol, kol pavyko patekti į rūsio vidų. Didžioji dalis rūsio užversta griuvenomis. Rūsio Š dalyje aptiktas iš cemento padarytas rezervuaras 10 cm storio sienelėmis, kurio P dalis užversta griuvenomis. Matoma viršutinė dalis 1,2x1 m dydžio, 1,2 m aukščio. Vidinė dalis apkalta geležies skarda.

Perkasa 14 tirta tikintis aptikti sinagogos P kampą ir Strašuno bibliotekos liekanų. Perkasoje rasta 1,4 m storio stipriai apgriauta sinagogos PR siena, kuri tęsiasi R kryptimi už perkasos ribų. Taip pat fiksuota 1,5 m storio sinagogos PV siena, besitęsianti ŠV kryptimi. Pastato kampas yra po čia augančiu medžiu. Vidinė pastato dalis į ŠR pusę yra su tinkuotomis sienomis. Tarp griuvenų aptikta dažyto tinko fragmentų. Vidinėje dalyje tarp mūrų dėl stambių griuvenų giliau 1,4 m gylio nebuvo kasama. Perkasos PV dalyje aptiktas labai apgriautas mūras, besitęsiantis už perkasos ribų ŠR kryptimi ir tolstantis nuo sinagogos sienos. Šioje vietoje turėtų būti Strašuno bibliotekos pastato pamatas. Pastato vieta šiuo metu yra po dabartine Žydų gatve.

Perkasa 15 tirta tikintis aptikti pirčių pastato centrinio korpuso išorinę sieną. Dalis numatytos perkasos buvo uždengta gelžbetonine plokšte, likusia nuo darželio vaikų aikštelės naudojimo laikų, todėl ji praplėsta. Perkasoje po griuvenų sluoksniu aptikta į abi puses už perkasos ribų ŠV–PR kryptimi besitęsianti 1,2 m storio dviguba siena. Labiau į R esanti siena ir turėtų būti išorinė pirčių pastato centrinio korpuso siena. ŠV dalyje aptiktas, kaip spėjama, mikvės betonine juosta ir geltonos ir raudonos spalvos plytelėmis padengtas dugnas. Padarius dar vieną praplėtimą, visiškai atidengta dar viena 2,4x1,3 m dydžio mikvė, kurios konstrukcija panaši į aptiktas 2017–2018 m. Jos PR dalyje išlikusi viena žemutinė pakopa ir nuardytų kitų pakopų liekanos. Dugnas dengtas geltonos ir raudonos spalvos plytelių mozaika, sienos – baltos spalvos plytelėmis. Visas mikvės

perimetras apjuostas 15 cm storio cemento sluoksniu (5 pav.).

Archeologinių tyrimų metu aptikti mūrai datuoti XVIII–XIX a. Radiniai saugojimui perduoti į Valstybinį Vilniaus Gaono žydų muziejų.

The investigation of the site of the Great Synagogue of Vilnius

In 2019, in continuing the investigation of the site of the remains of the foundation of the Great Synagogue of Vilnius, 6 trenches (a total of 167.5 m^2) were excavated, revealing a cultural layer up to 2.6 m thick with rubble created during the 20th-century demolition of the synagogue's buildings and the later levelling of the surface. The N, W, and S corners of the former synagogue building were unearthed in the trenches and the location and construction of the wall of the SE vestibule were checked. The locations of the synagogue's two entrances and the columns were discovered (Fig. 1).

The bimah floor (Fig. 2) was unearthed to the S of a kindergarten building located on the plot and a memorial plaque, not shown in the plans and photographs, was discovered (Fig. 3). An 18th-century cellar was discovered under the bimah and excavated. The roof, which was determined to be at street level, of the passage between the synagogue and the bathhouse complex was discovered at a depth of 30 cm in the N part of the plot. The entrance to one of several known cellars was found to the N of it and an underground corridor leading to other cellars was perhaps identified. It was determined that the cellar's brick walls had been built in the 18th century. Another mikveh (Fig. 5) and the site of a synagogue entrance (Fig. 4) were also unearthed.

5 pav. Perkasoje 15 aptiktos mikvės liekanos. J. Račo nuotr.

Fig. 5. The remains of the mikveh discovered in trench 15